

КРнын УИАнын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине жана К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча түзүлгөн Д.10.20.616 диссертациялык кеңештин эксперти ф.и.д., профессор Лайли Үкүбаеванын 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн берилген Кидиралиева Нургуль Мелисовнанын «Отражение национального характера в произведениях Чингиза Айтматова посредством билингвизма» деген темадагы диссертациясына берилген

КОРУТУНДУ

Эксперт изденүүчү Н.М. Кидиралиеванын жогоруда аталган темадагы диссертациялык ишин окуп чыгып, төмөндөгүдөй чечимге келди.

1. Диссертациялык кеңешке диссертацияларды коргоого кабыл алуу укугу берилген адистикке иштин дал келиши боюнча.

Сунуш кылынган кандидаттык диссертация диссертациялык кеңештин төмөндөгүдөй параметрлери боюнча туура келет:

1. Теманын актуалдуулугу
2. Көтөргөн проблеманын маанилүүлүгү.

Туура келбейт:

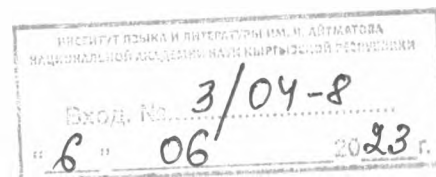
1. Диссертациялык ишти структуралык түзүлүшүндө ырааттуулук жок. Глава, параграфтар буга чейинки изилдөөлөрдө белгилүү болгон маселелердин негизинде түзүлгөн.

2. Изилдөөнүн негизги проблемасы болгон Ч.Айтматовдун чыгармаларындагы каармандардын мүнөздөрүнүн билингвизмдин касиети аркылуу ачылышына басым жасалып, ал концептуалдуу өнүккөн эмес (I гл., II гл.).

3. Коргоого алып чыккан жоболору так жана изилденип жаткан проблемага байланыштуу эмес, буга чейинки белгилүү маселелерди камтыйт. (Дээрлик бардык абзацтары, каармандын мүнөзүн чагылдыруудагы билингвистик маселе таптакыр унутулган).

2. Аткарылган диссертациялык иштин максаты катары Ч.Айтматовдун билингвист жазуучу катары чыгармаларында улуттук мүнөздү чагылдыруу өзгөчөлүгүн изилдөө белгиленген, бирок ишинде аталган маселени ар кыл аспектен терең, концептуалдуу ачып бере алган эмес, т.а. максат ишке ашпаган.

Диссертант жалпы эле билингвизмдин тарыхын тээ алыстан баштап, ишинин «Теоретико-методологические основы отражения билингвизма писателя в его творчестве» деп аталган I главасындагы 1.1, 1.2, 1.3 параграфтарда билингвизм көрүнүшүнүн жалпы эле дүйнөдө таралышына экскурс жасаган экен. Анын байыркылыгына, чет мамлекеттерде Советтер союзундагы билингвизмди үлгү тутушарына белгилеп, анын марксизм-ленинизм идеологиясына байланыштуу экенине токтолот. Орус тилинин дүйнөгө кеңири таралышына, ал тургай сөздүн лингвистикалык курулушуна да көңүл бурат. (Мунун проблемага тиешеси канча?). Айтор көп маселелердин башын чаргытып келип, “Адамзат жашап турганда билингвизм жашайт” деген “гениалдуу” тыянак чыгарат, т.а. буга чейинки илимде белгилүү көз караштарды констатациялоо менен чектелет.

II глава “Методология и методы изучения мастерства Ч.Айтматова в изображении национального характера” деп аталган

Аталган главанын төрт параграфынын аталыштары темага байланыштуу жакшы коюлган. 1. “Влияние истории формирования кыргызско-русского билингвизма на показ писателем национального характера”, 2.2 “Особенности билингвального отображения национальных характеров в системе образных форм повествования”, 2.3. “Факторы усовершенствования мастерства билингва Чингиза Айтматова и причины постоянного перехода к русскоязычному творению”, 2.4. “Использования культурного опыта мировой литературы при показе специфики национальных характеров” деп.

Бирок тилекке каршы аталган параграфтардагы темада коюлган проблемалар көп учурда изилдөөдөн тыш калган. Мисалы 2.1-параграфта “предметом исследования являются средства показа национального характера, в том числе тюркизмы, и их функциональная роль в русскоязычном творчестве писателя - билингва” (с. 54) деп белгиленген.

Параграф болгону 4 беттен турат да Ч.Айтматовдун чыгармаларындагы улуттук мүнөз тууралуу сөз жок, түрк сөздөрдүн (тюркизмы) мүнөз түзүп ачып берүүдөгү ролу жөнүндө да сөз болбойт. Болгону ишти жазууда колдонгон методу, иштин методологиялык жана теориялык негизи боюнча учкай кеп болот. Диссертациянын методологиялык-теориялык негизин түзгөн эмгектердин арасында Ч.Айтматов боюнча изилдөөчүлөр К.Бобулов, Л.Үкүбаева, К.Ибраимовдордун ысымдары унут калган.

Диссертанттын “В нашей диссертации исследовано влияние тюркизмов на оющий контекст произведения” – деген автордун жыйынтыгы бул параграфтын мазмунун чагылдырып турат, т.а. тюркизмдин каармандын мүнөзүн ачуудагы ролуна эмес, сөз чыгарманын жалпы контекстине тийгизген таасири жөнүндө болмок, иште бул да жок!

2.2-параграфта “Ч.Айтматов эки тилде эркин жаза алат” дейт да, кантип эки тилде жазып калганын, орус тилин байытканы тууралуу ж.б. эзип кайталайт, 68-70-беттерде бөлүмгө тиешеси жок сөздөр, Ч.Гусейновдун классификациясын келтирет. Тантык сөздөр, тарпы чыккан ойлор көп. Бул бөлүмдүн 2.3, 2.4-параграфы, жыйынтыктары тууралуу жогорудагыдай эле пикирди айтууга болот! 2.4-параграф болгону 7 бет;

III глава “Результаты исследования средства отражения национального характера персонажей в произведениях Ч.Айтматова через билингвизм” деп аталган (3.1 – 5 бет).

Теманы ачып берүүдө диссертанттын (глава 6 параграфтан турат) чыгарган жыйынтыктары төмөндөгүлөр:

- Чыгармаларында орус тексттеринде кыргыздын улуттук элементтери пайдаланылат (!) (“бото”, “найман”, “Манкурт” ж.б. 97-б.);

- Чыгармалардагы тюркизм сөздөрүнүн саны, алардын кайталанышы берилет;

- Чыгармаларында кыргыз сөздөрүнүн орус тилине которулбай берилишин санактайт (20-б.)

- “Здесь киргизская лексика включена для сохранения национального окраски” (“бейбак” сөзү. Сөз кайсы каарман жөнүндө, белгисиз!) (112-б.)

- Каармандардын мүнөзүн анализдебей эле улуттук чөйрөнүн берилишине кетет. (“Они имеют общечеловеческий ценность”) (“Лесная груд” жөнүндө);

- “Кылым карытар бир күн”, “Кыямат”, “Тоолор кулаганда” чыгармаларынын мисалында Ч.Айтматовдун тюркизм сөздөрдү колдонуусу боюнча жалпы сөздөр болот;

- “Кыргыз айлы жыттанат” дейт, кыргыз мүнөзү боюнча сөз жок.

Тыянагы: “Автор приводя тюркизмы в своих произведениях, как бы обогащает мировоззрение – знание своего читателя” (119-б.).

Диссертацияда изилденип жаткан маселе ушул беле?

Диссертациянын 3.4, 3.5-параграфы 5 беттен туруп, мында негизинен Ч.Айтматовдун чыгармаларында “Кудай” маселеси боюнча жалпы сөз болгон экен. “Манкурт” ж.б. лексемалар жөнүндө сөз жүрөт. 3.5-бөлүмдө “Манкурт” түшүнүгү боюнча кайталанган пикирден башка эч нерсе жок!

3.6. “Показ черт национального характера в публицистике”. Чындыгында бул тема өзүнчө изилдөөнүн предмети болуш керек эле, диссертант публицистикасын кыпчып кетүү менен эч ийгилик жаратпаган. Бир-эки макаласы боюнча сөз болгону болбосо, кайрадан эле көркөм чыгармаларына кайрылып, “тюркизм” боюнча бирдеме айтат.

Коюлган милдеттерге (милдеттерге жетүүнүн этаптары, каражаттары жана ыкмалары ж.б.у.с.) ылайык максатка жетүү мүмкүнчүлүктөрүн баалоо.

Диссертацияда коюлган милдеттер темага байланыштуу, конкреттүү болбогондуктан диссертанттын изилдөө иши максатка жеткен эмес.

Изилдөө методдорунун диссертациянын милдеттерине (заманбап аппараттарды колдонуу, лабораториялардын сертификаттарынын адекваттуу статистикалык иштеп чыгуулардын, ар бир милдети боюнча ылайык келиши керек.

Диссертациялык изилдөөдө автор адабият таануу илиминдеги салыштырма-тарыхый методун колдонгон.

1. Диссертациянын темасынын актуалдуулугу.

Ч.Айтматовдун чыгармаларында каармандын мүнөзүн чагылдыруу да автордук билингвизмдин маанисин, ролун ачып берүү маселеси улуттук адабият таанууда изилдене элек маселе, ал ошондуктан актуалдуу.

2. Диссертацияда коюлган милдеттердин ар бирин чечүү зарылдыгын негиздөөдө илимий адабияттардагы маалыматтарга сын анализ жүргүзүүнүн даражасы жана толуктугу:

Диссертант темага байланыштуу адабияттарды, көркөм чыгармаларды жетиштүү деңгээлде пайдаланган десек да болот, обзор толук эмес, аларга сынчыл мамиле жасай алган эмес, болгону факты-материалдардан колдонуу менен (цитата берүү түрүндө) чектелген.

3. Илимий натыйжалары:

Менимче диссертациялык изилдөө өз максатына жетишкен эмес. Иште кайталанган белгилүү ойлор көп. Автордун тема боюнча концептуалдуу пикири жок же жетишпейт.

4. Иштин практикалык баалуулугу жок.

5. Диссертациянын мазмуну изденүүчүнүн төмөнкү макалаларынан орун алган:

Макалалардын тизмеси мага берилген эмес.

6. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна дал келиши.

Автореферат экспертке берилген эмес.

7. Айрым мүчүлүштүктөр:

Диссертациялык иште төмөндөгү кемчиликтер орун алган.

1. Биринчи орунга эң негизги кемчилик диссертацияда колдонулган цитаталар менен алардын адабияттардын көрсөткүчүндө берилген катар номерлеринин туура келбестиги, 28-бетке чейин чыдап тыкыр карадым. Тексте “А” деп турса, көрсөткүчтө “Б” деп таптакыр башка адабият турат. Бул автордун жоопкерчиликсиздиги, илимий сабатсыздыгыч айгинелеген көрүнүш.

2. Диссертациянын 11-бетинде “В отечественном литературоведении проделана значительная работа по изучению творчества Ч.Айтматова и русскоязычной прозы” деп турат. Мында адабиятчылар С. Байгазиев, С. Искендерова, А. Кадырмамбетова, К. Мамбеталиева, Ж. Орозобекова, Г. Орозова, С. Тилленбаев, А. Эгембердиевалардын атын

жазган. Суроо туулат. Булардын Ч.Айтматов жана орус тилиндеги проза боюнча кандай эмгектери бар? Жок! Диссертант Диссертациялык кеңештин мүчөлөрү болгондуктан гана жогоркуларды санактап, халтурага барган!

3. Диссертацияда изилдөөгө алган проблемага акцент коюлуп, аны этап этабы менен концептуалдуу ачып бере албаган. Анын ордуна диссертациянын башынан аягына чейин буга чейинки белгилүү болуп, изилденип калган маселелердин негизинде кеп кылат. Ошондуктан автор диссертациясынын предметин жеткилең түшүнгөн эмес деген пикир туудурат.

Негизги кемчиликтер тууралуу главалар боюнча жогоруда айтылды.

8. Сунуш:

Диссертациялык изилдөөсүнүн үстүндө автор дагы да иштеши, издениши, иштин илимий-теориялык деңгээлин көтөрүшү керек.

9. Корутунду.

Жогорудагы айтылган пикир, сунуштардын негизинде Кидиралиева Нургуль Мелисовнанын “Отражение национального характера в произведениях Чингиза Айтматова посредством билингвизма” деген темадагы 10.01.01. – кыргыз адабияты адистиктеги аткарылган диссертациялык иши УАК тарабынан кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарга жооп бербейт деп эсептейм жана аны Д.10.20.616 Диссертациялык кеңешке коргоого сунуш кылууга ушу турушунда жарабайт деп эсептейм.

Лайли Укубаева
ф.и.д., профессор
Эксперт

А. Укубаеванын колун тастыктайм

Максатбекова С.
и.и. о.к.

Эксперттик топтун мүчөсү,
ф.и.д., профессор А. Укубаеванын
колун тастыктайм

Индуцирүү катчы, ф.и.к. К. Биссеева

6.06.2023

КР УИАнын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетине жана К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.24.667 диссертациялык кеңештин эксперти ф.и.д., профессор Лайли Үкүбаеванын 10.01.01 - кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн берилген **Кидиралиева Нургуль Мэлисовнанын “Отражение национальной картины мира в произведениях Чингиза Айтматова посредством билингвизма”** деген темадагы диссертациясына берилген

КОРУТУНДУСУ

Эксперт изденүүчү Н.М. Кидиралиеванын жогоруда аталган темадагы диссертациялык ишин окуп чыгып, төмөндөгүдөй чечимге келди.

1. Диссертациялык кеңешке диссертацияларды коргоого кабыл алуу укугу берилген адистикке иштин дал келиши боюнча.

Сунуш кылынган кандидаттык диссертация диссертациялык кеңештин 10.01.01 -кыргыз адабияты адистигине дал келет жана төмөндөгүдөй параметрлери боюнча туура келет:

1. Теманын актуалдуулугу.

2. Көтөргөн проблеманын маанилүүлүгү.

2. Аткарылган диссертациялык иштин максаты:

Ч.Айтматовдун билингвист катарында чыгармаларында дүйнөнүн улуттук картинасын чагылдыруудагы өзгөчөлүгүн изилдөө максаты коюлган. Аталган максатты жүзөгө ашыруу үчүн диссертант билингвизм боюнча илимий –теориялык адабияттар менен жеткиликтүү деңгээлде таанышып чыккан. Ал адабияттар иштин методологиясын түзүп, изденүүчүнүн изилдөө процессин туура жана натыйжалуу багытта алып баруусуна өбөлгө түзгөн.

Диссертациялык иштин I главасы “Билингвизм как общественное и художественное явление” (3 параграфтан турат), II главасы “Методология и методы исследования национальной картины мира в билингвальном творчестве Ч.Айтматова” (3 параграфтан турат) деп аталат. Аталган главалары аталган маселени ар тараптуу изилдөөгө арналып, изилдөөнүн натыйжасында диссертант Ч.Айтматов билингвист жазуучу катары дүйнөнүн улуттук көркөм картинасын түзүүсүн изилдөөдө белгилүү концепция түзө алган. Ошондой эле изилдеп жаткан темасынын актуалдуулугун илимий негизде далилдей алган. Диссертанттын бул багыттагы төмөндөгү корутундулары биздин жогорудагы айткан пикирлерибизди далилдей алат:

1. “Писатель может быть интересен иноязычным читателям, если, показывает национальную картину мира, в которой вместе с тем выражает общечеловеческое начало”;
2. Понятия “национальная картина мира” и “национальный характер” соприкасающиеся, но не тождественные. “Национальная картина мира менее подвижна, хотя также эволюционирует, но ее архетипические основы постоянные” (с.5);
3. “Писательский билингвизм еще не достаточно изучен” (21);
4. “Средство межнационального языка –билингвизм в Советском союзе имел массовый характер”;
5. “Национальная картина мира проявляются на всех уровнях произведений Ч.Айтматова и для ее выявления требуется системный анализ” (с 74).

Диссертациянын III главасы түздөн түз изилденип аткан проблемага арналган. Ал “Поэтика воссоздания национальной картины мира в произведениях Айтматова” деп аталат. Үч параграфтан турган бул главада Ч.Айтматов чыгармаларында XX кылымдын тарыхый окуяларын чагылдыраарын эске салып, жазуучунун алгачкы аңгемелеринен кийинки чыгармаларына чейин ушул аспектен көз салып, чыгат да “дүйнөнүн улуттук картинасынын жазуучунун чыгармаларында өзгөрүлмөлүү мүнөзгө ээ экенине токтолуп, ал “социалисттик идеологияга байлаыштуу болгон” деп туура жыйынтык чыгарат. (с.90).

Жамийла өз мезгилинин бөтөнчө мүнөзү экенин “Жамийла” повестиндеги айылдын жайланышы, Садыктын каты, Даниярдын ыры сыяктуулар улуттук картинанын атрибуттары экенин кийинки “Кызыл жоолук жалжалым”, “Биринчи мугалимде” да бул традиция уланганы тууралуу айтылган. “Ак кемедеги” “убийство писателем оленихи стала крушением мира и оно приводит к трагическому исходу” (97) - туура байкоо, туура жыйынтык.

Диссертацияда кыргыз турмушунан башка реалияларды жазган учурда Ч.Айтматов кыргыз лексикасын, тюркизм сөздөрүн колдонбогонуна да көңүл бөлөт. “Данный факт свидетельствует о том, что в творчестве писателя –билингвиста, хорошо владеющего двумя языками национальная лексика проявляется только при отображения национальной жизни”, “но присутствует мироощущение кыргызского автора” дейт диссертант бул туурасында(126).

Ч. Айтматовдун билингвист катары дагы бир өзгөчөлүгү анын чыгармаларында “одна и та же лексика или понятие по разному передается писателем в контексте каждого произведения” деп туура корутунду жасайт (144).

Ч.Айтматовдун улуттук картинаны сүрөттөөдөгү негизги өзгөчөлүгүнүн бири катары диссертант төмөндөгүнү белгилейт: “Ч. Айтматов весьма осторожен и бережен в выборе кыргызских слов,

словосочетаний, фразеологизмов при передаче национальной картины мира посредством билингвизма. Он повышает значимость каждого из них в контексте произведения (145).

Диссертациялык изилдөөнүн процессинде диссертант жогоруда чыгарган ой- корутундуларын илимий негизде жазуучунун чыгармаларынын мисалында мүмкүн болушунча ишенимдүү далилдөөгө жетишкен десек болот.

Коюлган милдеттерге (милдеттерге жетүүнүн этаптары, каражаттары жана ыкмалары ж.б.у.с.) ылайык максатка жетүү мүмкүнчүлүктөрүн баалоо

Диссертацияга коюлган милдеттер бири-бирин логикалык жактан толуктап турган үч главада жана корутундуда аткарылган.

Изилдөө методунун диссертациянын милдеттерине (заманбап аппараттарды колдонуу, лабораториялардын сертификаттарынын адекваттуу статистикалык иштеп чыгуулардын, ар бир милдет боюнча ылайык келиши боюнча

Диссертациялык изилдөөдө автор адабият таануу илиминдеги салыштырма-тарыхый методун колдонгон.

1. Диссертациянын темасынын актуалдуулугу.

Ч.Айтматовдун билингвизм аркылуу дүйнөнүн улуттук картинасын чыгармада чагылдырышы адабият таануу илиминде, анын ичинде кыргыз адабият таануу илиминде жеткиликтүү изилдене элек проблема, ал ошондуктан актуалдуу.

2. Диссертацияда коюлган милдеттердин ар бирин чечүү зарылдыгын негиздөөдө илимий адабияттардагы маалыматтарга сын анализ жүргүзүүнүн даражасы жана толуктугу.

Диссертант темага байланыштуу илимий-теориялык адабияттарды, автордун чыгармаларын жетиштүү деңгээлде пайдаланган. Аларга сынчыл мамиле жасай алган.

3.Илимий натыйжалары: Диссертанттын изилдөөдөн алган натыйжаларынын басымдуу бөлүгү жаңы. Автор темасын, проблемасын концептуалдуу чечүүгө жетишкен.

4. Иштин практикалык баалуулугу.

Изилдөөнүн материалын ЖОЖдордо филологиялык факультеттерде лекцияларды окууга, Ч.Айтматовдун чыгармалары боюнча илимий-изилдөө иштеринде колдонсо билот.

5.Диссертациянын мазмуну изденүүчүнүн төмөнкү макалаларынан орун алган.

Макалалары жетиштүү, ал диссертациянын авторефератында чагылдырылган.

6. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна дал келиши

Диссертациянын авторефератынын мазмуну диссертациянын мазмунуна дал келет.

7. Диссертациядагы айрым мүчүлүштүктөр:

1. Диссертант адабияттагы билингвизм маселесинин изилденишин кароодо айрым учурда мурда эле илимде белгилүү болгон ой-пикирлерди кайталай берген.

2. Ч.Айтматовдун чыгармачылыгында билингвизм көрүнүшүнүн пайда болушу, өнүгүшү боюнча да буга чейин бештен белгилүү нерселерге токтоло берген. Бир аз жалпылап кыскартуу керек.

3. Диссертацияга Ч.Айтматовдун дүйнөнүн улуттук картинасын чагылдыруудагы бөтөнчөлүгүн дагы төмөндөгү маселелерге токтолуу менен классификациялап, изилдөөнү тереңдетсе болмок:

а) жаратылыш картинасын тартуу;

б) жан-жаныбарларды тартуу;

в) улуттук нарк-насил;

г) менталтитет;

д) улуттук психология ж.б.

8. **Сунуш.** Диссертант айтылган пикир-сунуштарды эске алып, коргоого чейин ишин карап, оңдоо-түзөөлөрдү киргизүү сунушталат.

9. **Сунушталамар.** Жетектөөчү мекеме катары И.Арабаев атындагы КМУнун кыргыз адабияты кафедрасы сунуш кылынат. Биринчи расмий оппонент катары ф.и.д., профессор Б.Койчуев, экинчи оппонент катары ф.и.к., доцент Э.Сабитова сунуш кылынат. Бул сунушту диссертациялык кеңеште дагы талкуулап, макулдашууну сунуштайм.

10. **Корутунду.** Жогоруда айтылган пикир-сунуштардын негизинде Кидиралиева Нургуль Мэлисовнанын “Отражение национальной картины мира в произведениях Чингиза Айтматова посредством билингвизма” деген темадагы 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча жазылган диссертациялык ишин эксперт катары алдын ала коргоого сунуштайм. Диссертация УАКтын кандидаттык диссертацияларга койгон талаптарына жооп берет.

Эксперттик топтун мүчөсү,
ф.и.д., профессор

Л.Укубаева
24.10.2024

Эксперттик топтун мүчөсүнүн колун тастыктаймын

Диссертациялык кеңештин окумуштуу
катчысы, ф.и.к.

Н.Бйсаева